

МАКРО- ТА МІКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 330.341.1

Д. В. Солоха*

КЛАСТЕР — ОСНОВА ІННОВАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

В роботі досліджено основні теоретико-методологічні підходи використання теорії систем та системного підходу щодо формування інноваційних кластерів, доведено що саме завдяки кластеризації можливо забезпечити подальші трансформаційні процеси економічної системи України здатні забезпечити економічне зростання в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: система, кластер, регіональний розвиток, трансформація, процес, ефективність.

В работе исследованы основные теоретико-методологические подходы теории систем и системного подхода по формированию инновационных кластеров, доказано что именно благодаря кластеризации возможно обеспечить дальнейшие трансформационные процессы экономической системы Украины способные обеспечить экономический рост в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: система, кластер, региональное развитие, трансформация, процесс, эффективность.

We have investigated the basic theoretical and methodological approaches of the theory of systems and system approach to formation of innovation clusters, it has been proved that it is due to the clustering it is possible to provide a further transformation of the economic system of Ukraine is able to provide economic growth in the long term.

Keywords: system, cluster, regional development, transformation, process efficiency.

Постановка проблеми. Поглиблення трансформаційних процесів в економічній системі України протягом останніх 20-і років потребує більш детального дослідження найбільш ефективних форм забезпечення інноваційного розвитку на регіональному рівні, оскільки саме цей рівень виступає підґрунтям забезпечення ефективного розвитку держави в цілому.

За свідченням дослідників [7; 8], однією з найбільш ефективних форм здатних забезпечити інноваційний розвиток регіонів в довгостроковій пролонгованій перспективі виступає кластер.

Слід також відзначити, що процеси, які відбуваються у вітчизняній економічній системі, характеризуються не лише станом і видами трансформаційних перетворень, але й різними напрямками, однак саме формування кластерів на основі інноваційних трансформацій на нашу думку, здатне сприяти найбільш швидшому подоланню кризових явищ й виведенню української економіки на світовий рівень, отже проблеми, що досліджуються у даній роботі є досить своєчасними та актуальними.

Аналіз останніх досліджень. Останнім часом у вітчизняній науковій літературі особливої уваги набувають питання кластеризації економіко-господарського простору України з метою забезпечення його інноваційного розвитку, зокрема цим питанням свої наукові пошуки присвятили Власенко Н. В., Дудкіна К. А., Каданников В., Майорова І. М., Матросова Л. В., Миграян О. А., Овечкина О. А., Цихан Т. В., Четырбок Н. П., Ялов Д. А. [1–11].

Дане дослідження проведене в рамках виконання науково-дослідної роботи «Методологія регіонального економічного розвитку» номер держреєстрації 0102U000369, автор даної статті виступив керівником НДР за темою «Розробка теоретико-методичних засад функціонування, розвитку та управління інноваційним потенціалом регіону», номер державної реєстрації — 0110U006871.

Метою даної роботи є теоретичне обґрунтування потреби кластеризації в Україні як основи забезпечення інноваційних трансформацій на регіональному рівні.

* Солоха Д. В. — д-р екон.наук, завідувач кафедри економіки та менеджменту, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ.

Виклад основного матеріалу. В структурі трансформацій вітчизняного господарства на ринкових засадах, тобто в процесі зміни адміністративно-командної моделі економіки на ринкову, визначені види трансформацій здійснюються на різних суб'єктно-структурних рівнях (мікро-, мезо-, макро).

На наш погляд, дослідження особливостей трансформаційних процесів на всіх суб'єктно-структурних рівнях може бути плідним завдяки використанню концепції «деформ і трансформ», запропонованою вітчизняними науковцями [4, с. 6; 6, с. 195].

Під трансформами стали розумітися такі особливі економічні форми, через які явища, властиві одній економічній системі, перетворюються у явища, притаманні іншій економічній системі. Трансформи характеризуються як «буфери», що

пом'якшують народження нових якостей, роблять його менш проблемним. Якщо формальні перетворення економічних відносин випереджають реальні їх перебудови, то трансформа деформується, набуваючи вид «деформи», яка «спотворює» та руйнує сутність нового економічного явища, отже, деформа є ірраціональною економічною формою.

В сукупності трансформаційних факторів, що складають трансформи і деформи, можна виділити так звані проміжні інституціональні економічні форми відносин, характер впливу яких на інноваційний розвиток економічних суб'єктів може бути як негативним, так і позитивним в залежності від ситуації, що склалася, певної взаємодії різноспрямованих факторів, впливу національних факторів на стан інноваційного середовища країни (табл. 1).

Таблиця 1

Трансформаційні фактори впливу на інноваційний розвиток економічних суб'єктів в Україні

Негативні фактори		Проміжні фактори		Позитивні фактори	
Деформи	Рейтингове місце в комплексі негативних факторів	Нейтральні інституціональні економічні форми	Рейтингове місце в комплексі проміжних факторів	Трансформи	Рейтингове місце в комплексі позитивних факторів
1	2	3	4	5	6
Відсутність Податкового кодексу (макро-, мезо-, мікрорівні)	1	Технологічна реструктуризація галузевої структури економіки	1	Створення елементів інноваційної інфраструктури	1
Деформації процесу приватизації державної власності (макро-, мезо-, мікрорівні)	2	Створення спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку (СВЕЗ і ТПП)	2	Застосування прогресивних інструментів податкового режиму стимулювання інноваційних інвестицій	2
Низька схильність підприємств всіх сфер діяльності до ризику (мікрорівень)	3	Конверсія оборонних галузей виробництва	3	Формування інтегрованих корпоративних структур	3
Відсутність державних гарантій і перехресного страхування інноваційних інвестицій (макро-, мезо-, мікрорівні)	4	Одержання більшої частки пільг великими підприємствами	4	Впровадження лізингової форми придбання високотехнологічного обладнання	4
Слабкість мережі трансферу технологій (мезорівень)	5	Формування кластерів підприємств	5		

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5	6
Нечітка визначеність прав інтелектуальної власності (мікрорівень)	6				
Слабкість кредитних джерел фінансування ризикових інвестиційних проектів (мікрорівень)	7				
Зменшення бюджетних витрат на наукові дослідження порівняно з розвиненими країнами (макро-, мезо-, мікрорівні)	8				
Нерозвиненість венчурного фінансування інноваційного процесу (мезо-, мікрорівні)	9				
Неналагодженість партнерських відносин між малим і середнім підприємництвом та ТНК в інноваційній сфері діяльності (мезо-, мікрорівні)	10				

Збалансований податковий режим регулювання інноваційної активності вітчизняних підприємств певною мірою сприяє подоланню наслідків деформації процесу приватизації державної власності (номенклатурної приватизації, порушенню етапів процесу роздержавлення, стихійної приватизації тощо), що є деформуючою на макро-, мезо- та мікрорівнях суб'єктної структури національної економіки шляхом створення матеріальних стимулів до здійснення інноваційних інвестицій.

Поступове створення системи державних гарантій на макрорівні організації економіки і перехресного страхування інноваційних інвестицій разом зі створенням мережі трансферу технологій на мезорівні вирішуватимуть проблему удосконалення схем фінансування інноваційних проектів вітчизняних підприємств.

Підвищення ролі держави в процесі регулювання інноваційного розвитку всіх економічних суб'єктів пов'язане не лише зі збільшенням бюджетних витрат на наукові дослідження, але й з використанням альтернативних джерел фінансування (венчурного, хеджевого інвестування, вкладення коштів в інноваційні проекти малих і середніх підприємств з боку мезорівня економічної системи — ТНК, інноваційних кластерів тощо). Своєчасне подолання дії ірраціональних інституціонально-економічних форм запобігатиме створенню умов деформування інноваційного

розвитку кожного з економічних суб'єктів та національної економіки в цілому, а також підсилуватиме дію позитивних факторів впливу.

Організаційні форми взаємодії науки і виробництва не лише впливають на глобалізаційні й локалізаційні процеси в інноваційній сфері, але й обумовлюють формування нових підходів до управління інноваційним розвитком національної економіки на макро- та мезорівнях, до яких відносять на сьогодні перед усім кластерний підхід.

Кластеризацію вважають однією з технологій управління економічними системами на мезорівні [2, с. 6; 3; 4, с. 939; 5; 9; 10; 11]. Кластер — це, як відомо, мережа географічно компактно розташованих незалежних виробничих, сервісних фірм, організацій інфраструктури та споживачів, взаємодіючих у рамках єдиного ланцюжка створення вартості. Кластери приймають різні форми залежно від своєї глибини й складності.

Світовий досвід показує, що кластери спостерігаються як в галузях, які характеризуються високими технологіями, так і в традиційних галузях виробництва та надання послуг. Виділяють чотири види кластерів [9; 10]:

— територіальні (регіонально обмежені об'єднання навколо наукового або промислового центра);

— вертикальні (об'єднання усередині одного виробничого процесу, наприклад, ланцюжок «постачальник — виробник — збутовик — клієнт»);

— горизонтальні (об'єднання різних галузей промисловості в один мегакластер, наприклад, «хімічний кластер» або на більш високому рівні агрегації — «агропромисловий кластер»);

— інноваційні (об'єднання підприємств високотехнологічних галузей з метою прискорення виробництва й розповсюдження інновацій).

Багато дослідників процесу кластеризації регіональної економіки визначають наступні переваги створення кластерів [4, с. 940–944; 7; 8; 10; 11]:

— в межах кластеру формується стійка система обміну технологіями, інформацією, продукцією, тобто так звана технологічна мережа;

— складається спільна науково-технічна база;

— поглиблюється спеціалізація підприємств кластеру;

— формуються позитивні синергетичні ефекти кластерів регіону, сутність яких полягає в наступному: а) прискорюється комерціалізація новацій і створення інноваційного бізнесу; б) прискорюється дифузія знань і досвіду за рахунок міграції науково-технічного персоналу; в) мінімізуються витрати на впровадження інновацій учасниками кластеру завдяки можливості залучення внутрішніх, державних та прямих іноземних інвестицій, доступу до суспільних благ (спеціалізованої інфраструктури, юридичних, консультативних послуг тощо); г) створюється особлива форма інновації — «сукупний інноваційний продукт» — певна система поширення нових знань і технологій.

При цьому найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій — у конкурентні переваги є формування мережі стійких зв'язків між всіма учасниками кластера; д) у структурі кластерів існують венчурні фірми та інноваційні підприємства, що дозволяє формувати так звані інноваційні «точки» росту економіки регіону.

Держави розвинених країн не лише сприяли формуванню кластерів, але й ставали учасниками науково-технічних мереж. Наприклад, у Німеччині наприкінці 90-х років діяла програма створення біотехнологічних кластерів *Bio Regio*; склалися кластери «морське господарство» у Норвегії та фінський лісопромисловий кластер тощо.

На даний час дослідниками описані декілька характеристик кластерів, на комбінації яких базується вибір тієї або іншої моделі кластерної організації виробництва [8; 9]:

— географічна: побудова просторових кластерів економічної активності, починаючи від місцевих до глобальних (наприклад, аерокосмічний кластер);

— горизонтальна: кілька галузей/секторів можуть входити в більш великий кластер (наприклад, система макрокластерів в економіці Нідерландів);

— вертикальна: у кластерах можуть бути присутні суміжні етапи виробничого процесу;

— латеральна: у кластер поєднуються різні сектори, забезпечуючи економію за рахунок ефекту масштабу, що приводить до нових комбінацій галузей/ секторів (наприклад, мультимедійний кластер);

— технологічна: сукупність галузей, що користуються однією технологією (наприклад, біотехнологічний кластер);

— фокусна: об'єднання фірм, зосереджених навколо одного центра — підприємства, науково-дослідного інституту або навчального закладу тощо.

Створення кластеру супроводжується певними недоліками, про які дослідники процесів кластеризації воліють не згадувати. Це, перед усім, провокування росту депресивності ізольованих галузей, що не входять в кластер: економічні ресурси починають переливатися до нього із цих непродуктивних галузей, як наслідок: посилення певним чином диференціації регіонів за рівнем науково-технічного розвитку, негативний вплив на перерозподіл зайнятості, матеріальних і фінансових ресурсів тощо.

Отже, приймаючи рішення щодо підтримки створення кластерів, держава має враховувати також їх можливий негативний вплив на економічний та інноваційний розвиток регіону, розробляючи відповідний комплекс нейтралізуючих заходів.

Сучасні великі промислові компанії розвинених країн також активізують свої міжфірмові зв'язки в інноваційній сфері діяльності. Дослідники [5; 8] виділяють такі основні форми міжфірмового співробітництва, як співпраця за схемою «спільна науково-технічна і виробнича діяльність», створення спільних підприємств (СП), консорціумів, науково-технічних альянсів, тощо.

Перелічені організаційні форми взаємодії науки і виробництва великих корпорацій мають значний вплив на зближення провідних держав світу в багатьох сферах діяльності: на практиці відбувається об'єктивний процес глобалізації наукових знань і напрямів їх матеріалізації у виробництві, що сприяє об'єднанню світового науково-технічного потенціалу і його подальшого розвитку в напрямку формування єдиного інформаційно-інноваційного простору.

Світова практика свідчить, що за допомогою зазначених інноваційних структур вирішуються наступні актуальні задачі [7; 8]:

— впровадження у виробництво вітчизняних і закордонних науково-технічних розробок і винаходів з подальшою передачею результатів для широкого використання в економіці і на зовнішньому ринку;

— розвиток експортної бази і збільшення валютних надходжень унаслідок більш інтенсивного включення економіки окремої країни в систему міжнародних економічних зв'язків;

— насичення внутрішнього ринку конкурентоздатними товарами і послугами виробничого і споживчого призначення;

— випробування на локальному рівні різних варіантів упровадження нових форм господарювання, пристосованих до умов внутрішнього ринку;

— розширення кола потенційних інвесторів за рахунок представників ринку венчурного інвестування, а також за рахунок середнього і великого бізнесу;

— удосконалення галузевої структури виробництва і прискорення соціально-економічного розвитку територій;

— надання фінансової підтримки на самих ранніх стадіях становлення великих інноваційних проектів.

Висновки. Формування національної моделі інноваційного розвитку регіонів має спиратися на досвід регулювання аналогічних процесів в розвинених країнах та країнах з трансформаційною економікою. В системі регіональних інноваційних структур найбільш розповсюдженими визнані кластери, в яких здійснюється ланцюжок «наука — виробництво — споживання».

На сьогоднішній день в Україні відбулися позитивні зрушення у створенні інституційної структури внутрішнього ринку інновацій завдяки розвитку сучасного законодавства в галузі науки та інноваційної діяльності. Останнім часом в Україні прийнято кілька важливих законодавчих і нормативних актів, офіційних документів та матеріалів, що дозволяють активізувати інноваційно-інвестиційну діяльність.

Література

1. Власенко Н. В. Трансформація відносин власності в умовах інверсійного переходу до ринкової економіки : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.01.01 / Власенко Н. В. ; ХНУ ім. В. Н. Каразіна. — Харків, 2000. — 15 с.

2. Дудкіна К. А. Кластери як форма ринкової централізації в умовах сучасних світогосподарських відносин : автореф. дис. кандидата екон. наук : 08.05.01 / К. А. Дудкіна ; Інститут світо-

вої економіки і міжнародних відносин НАНУ — Київ, 2004. — 17 с.

3. Каданников В. Инновации в производстве как движущая сила регионального развития в эпоху глобализации экономики [Электронный ресурс] / В. Каданников. — Режим доступа : http://www.subcontract.ru/Docum/DocumShow_DocumID_173.html.

4. Майорова І. М. Кластерний підхід як технологія управління регіональним економічним розвитком на прикладі України / Майорова І. М. // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. научных трудов. — Донецк : ДонНУ, 2006. — С. 939–945.

5. Миграян А. А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров [Электронный ресурс] / Миграян А. А. — Режим доступа : <http://www.krsu.edu.kg/vestnik/2002/v3/a15.html>.

6. Овечкіна О. А. Інституціональні фактори впливу на інноваційний розвиток регіонів в умовах трансформаційних перетворень національної економіки / Овечкіна О. А., Іванова К. В. // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. Выпуск 10. Экономические науки. — Симферополь : НИЦ КИПУ, 2007. — С. 194–198.

7. Солоха Д. В. Функціонування і розвиток інноваційного потенціалу регіональних соціально-економічних систем: теорія, методологія, практика : монографія / Д. В. Солоха. — Донецьк : ВІК, 2012. — 439 с.

8. Управління розвитком інноваційного потенціалу регіонів в перехідній економіці України: монографія / [Матросова Л. В., Овечкіна О. А., Іванова К. В., Солоха Д. В.]. — Донецьк : Донбасс, 2009. — 485 с.

9. Цихан Т. В. Кластерная теория экономического развития [Электронный ресурс] / Цихан Т. В. — Режим доступа : http://www.subcontract.ru/Docum/DocumShow_DocumID_168.html.

10. Четырбок Н. П. Кластерная политика как метод активизации инновационных процессов в регионах [Электронный ресурс] / Четырбок Н. П. — Режим доступа : http://belisa.org.by/ru/izd/other/Gr2005/r33_gr2005.html.

11. Ялов Д. А. Кластерный подход как технология управления региональным экономическим развитием [Электронный ресурс] / Ялов Д. А. — Режим доступа : http://www.subcontract.ru/Docum/DocumShow_DocumID_17.html.